

бути доповнені іншими групами товарів, по яких Україна може збільшити експорт до ЄС (сільськогосподарська продукція, продукція хімічної промисловості, металопродукція та ін.).

Відповідно до вищевикладеного, можна зробити висновок, що вітчизняна система технічного регулювання продовжує формуватися в напрямку гармонізації національних стандартів та регламентів до європейських. Цей процес потребує точної координації та взаємодії між державними органами влади, установами, представниками асоціацій виробників та експортерів.

1.5 Структура економіки України як об'єкт економічної безпеки

Перехід України до сталого розвитку та досягнення необхідного рівня економічної безпеки (ЕКБ) неможливі без вирішення завдань структурної перебудови вітчизняної економіки, яка, в першу чергу, має супроводжуватися збалансованим розвитком галузей сфери матеріального та нематеріального виробництва, технологічною модернізацією промислового комплексу та активним переходом на використання технологій V і VI технологічних укладів. Тривале ігнорування важливості зазначеного аспекту в процесі формування та реалізації економічної політики держави призвело до обмеження її ефективності в цілому. Разом з тим, на рівні державних програм вказані проблеми та підходи до їх вирішення завжди знаходили своє відображення. Першочергово увага науковців, експертів зверталася на необхідність розвитку сфери нематеріального виробництва, переробних та високотехнологічних галузей, завдання модернізації виробничих фондів тощо. Однак, сьогодні можна стверджувати про те, що вказані завдання вирішити не вдалося. Причина полягає у стратегічній обмеженості, непослідовності та безсистемності політики держави у сфері реформування економіки, у повній відсутності збалансованої структурної політики. Структура економіки України і надалі залишається деформованою, розбалансованою генеруючи цілий комплекс загроз ЕКБ у фінансовій, інвестиційній, виробничій, соціальній, екологічній та інших сферах⁵⁰, **що обмежує**

ми-членами, з іншої сторони [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.kmu.gov.ua/kmu/docs/EA/00_Ukraine-EU_Association_Agreement_\(body\).pdf](http://www.kmu.gov.ua/kmu/docs/EA/00_Ukraine-EU_Association_Agreement_(body).pdf). – с. 41.

50 Структурні зміни та економічний розвиток України: монографія / [Гець В.М., Шинкарук Л.В., Артёмова Т.І. та ін.]; за ред. д-ра екон. наук Л.В.

можливості підвищення якості економічного розвитку незважаючи на його колосальний потенціал. Варто зауважити, що станом на 01.01.2008р. загальний обсяг національного багатства України дорівнював 19,8 трн. дол. США⁵¹.

У сучасному глобалізованому світі проблеми структурної перебудови економічних систем стають особливо актуальними, адже на перший план виходять завдання, що пов'язані з забезпеченням їх гнучкості, адаптивності, а не просто раціоналізації структурних співвідношень з метою прискорення економічного зростання, послаблення ескалації дестабілізуючих факторів. При цьому значно більшої ролі набуває соціальний та природний капітал у процесах відтворення, внаслідок все більшої інтернаціоналізації світової економіки виникають як нові можливості для підвищення якості розвитку, так і нові виклики, загрози. Відтак потребують перегляду базові підходи до розуміння цілей структурної перебудови, структурної політики, їх механізмів та ефективності. Адже структурна трансформація є основою економічного розвитку країни, вона визначає можливості зміцнення її конкурентоспроможності, потенціал стійкості економічного зростання, здатність до саморозвитку та протистояння шоківим впливам, які в останній час набувають абсолютно нового характеру.

На сучасному етапі трансформаційних процесів в Україні структурну оптимізацію економіки слід розглядати з точки зору реалізації пріоритетів переходу до якісного економічного розвитку та забезпечення ЕКБ. Саме такий підхід дозволить перенести акценти з політики раціоналізації структурних пропорцій, до вироблення комплексної політики структурної трансформації, яка супроводжуватиметься виходом на якісно нову траєкторію економічного розвитку. Стимулювання економічного зростання на старій структурній основі, що було визначальною особливістю економічної політики держави впродовж багатьох років, несе в собі цілий комплекс загроз ЕКБ, обумовлює формування проциклічної моделі низькоякісного економічного зростання, про що яскраво засвідчила економічна криза кінця 2008 року⁵¹. Розгляд зазначених завдань крізь призму пріоритетів якості розвитку та ЕКБ обумовлює певною мірою необхідність перегляду змістовних аспектів економічної політики держави, аналізу структури економіки як об'єкту ЕКБ, чітко ідентифікуючи при цьому поняття структурної безпеки економіки.

Шинкарук; НАН України; Ін-т екон. та прогнозув. – К., 2011. – 696 с.

51 Економічна криза в Україні: наслідки та ефективність антикризової політики / Л.Верховодова, К.Агєєва і Д.Згортьок. Керівник проекту О.Пасхавер. Центр економічного розвитку – К., 2009. – 44 с.

Структура економіки – це достатньо складне та багатопланове поняття⁵². У науковій літературі наводяться різні підходи до трактування його сутності⁵³, запропоновано ряд класифікацій структурних складових⁵⁴. Найчастіше дане поняття розглядають як сукупність підсистем та їх взаємозв'язків, які забезпечують цілісність економіки, її розвиток. Структура економіки має динамічний характер і визначається впливом багатьох чинників, – ресурсним потенціалом, характером поділу праці, історичними особливостями розвитку країни, специфікою її участі у міжнародних економічних відносинах та міжнародному поділі праці, ну і звичайно ж економічною політикою держави, роль якої є визначальною. Саме економічна політика формує передумови структурної трансформації, структурних зрушень, впливає на їх характер, темпи, якість. Так, базові диспропорції економіки України, перш за все міжгалузевого характеру, були сформовані внаслідок економічної політики часів СРСР, яка носила яскраво виражений індустріально орієнтований характер, формувалась в умовах замкнутості економічної системи єдиної держави. При цьому економіка України вибудовувалась на плановій основі як складова єдиного народногосподарського комплексу СРСР. Сформована таким чином структура виявилась абсолютно неспроможною адаптуватись до умов ринку, що суттєво ускладнило вибір концептуальної моделі її реформування.

Структура економіки характеризується кількісними та якісними сторонами. Кількісна сторона визначається пропорціями і співвідношеннями між різними підсистемами чи галузями економічної системи. Такі пропорції є базовими, саме вони можуть свідчити про раціональність структури. Кожна підсистема може бути окремим об'єктом ЕКБ. Якісна ж сторона визначає характер зв'язків між підсистемами, які утворюють національну економіку, від особливостей яких залежить її здатність до саморозвитку. Таким чином, специфіка розгляду структури економіки як об'єкту ЕКБ визначається інтегрованим підходом до її дослідження, аналізом причинно-наслідкових зв'язків між окремими підсистемами, механізмів їх взаємодії, а також взаємовпливу можливих

52 Коломицева О.В. Економічний зміст структурних зрушень та їх вплив на стабільність розвитку економіки // Збірник наукових праць ЧДТУ. Серія: Економічні науки. Випуск 22. – С. 160-164.

53 Бодров В.Г. Державне регулювання економіки та економічна політика: навч. посіб. / В.Г. Бодров, О.М. Сафронова, Н.І. Балдич. – К.: Академвидав, 2010. – 520 с.

54 Селищева Т.А. Трансформация структуры российской экономики. – СПб.: СПбГИЭУ, 2005. – С. 14-34.

ефектів з точки зору підвищення якості економічного розвитку, ЕКБ як за окремими складовими, так і в цілому. Важливим аспектом такого підходу є виявлення взаємовпливів у системі «якість економічного розвитку – ЕКБ держави».

Найважливішими критеріями оцінки ефективності структури економіки є не просто оптимальне співвідношення тих чи інших пропорцій, складових, рівень чи динаміка їх розвитку, а здатність до переструктурування, тобто до саморозвитку. Визначення параметрів ефективності є достатньо умовним поняттям. Рациональна структура економіки, яка базується на оптимальних структурних пропорціях може забезпечувати ефективність, якість економічного розвитку лише протягом певного періоду часу. Більше того, в довготерміновому періоді, з огляду на можливі зміни кон'юнктури ринків, появу нових тенденцій у світовій економіці, вплив зовнішніх шоків не слід виключати формування потенціалу кризових явищ. Саме тому, важливо брати до уваги відповідність структури економіки стратегічним пріоритетам ЕКБ. Складність та багатоплановість поняття структури економіки як об'єкту ЕКБ свідчить про необхідність реалізації багаторівневої, комплексної політики держави, яка б дозволяла гармонізувати структурні співвідношення забезпечуючи якість економічного розвитку.

Розуміння структурної політики в Україні є, певною мірою, іншим ніж у розвинутих країнах⁵⁵. Якщо вітчизняні науковці більшою мірою розглядають структурну політику в галузевому контексті, з точки зору співвідношень між різними галузями виробництва, то у західних країнах, структурна політика розглядається в інституціональному аспекті, – тобто в розрізі реформування відносин власності, організації державного управління, розвитку малого та середнього бізнесу тощо. Такі розбіжності обумовлюють розуміння структурної політики як складової певного виду політики (енергетичної, промислової та ін.) і як самостійного напрямку, що трансформує основні інститути суспільства. *У трансформаційних економіках, до яких належить і Україна, інституціональні аспекти структурної політики набувають особливої важливості, оскільки саме інституціональна структура економіки значною мірою визначає характер взаємозв'язків між різними її підсистемами, формує умови для переливу ресурсів між ними, утворюючи відповідний каркас ринкової економіки. Розви-*

⁵⁵ Криченко К.Я. Структурні зрушення в економіці України за сучасних умов // Теорія та практика державного управління. – Вип. 2(29). – 2010. – С. 1-11.

ток інститутів, підвищення їх ефективності є передумовою забезпечення якісних структурних трансформацій в напрямі переходу до моделі якісного економічного розвитку. Зазначена структура не була достатньою мірою трансформована за роки реформ в Україні і не відповідає сьогодні новим потребам і умовам сталого розвитку держави, що є підґрунтям генерування загроз ЕКБ та пояснює низьку ефективність економічного розвитку в цілому. У рейтингах Глобальної конкурентоспроможності Всесвітнього економічного форуму найвищі позиції займають саме ті країни, які мають ефективні та прозорі суспільні інститути. Рейтинг України за складовою «Інститути» індексу Глобальної конкурентоспроможності⁵⁶ з року в рік надзвичайно низький, – 2009-2010 р. – 120 місце зі 133 країн, 2010-2011 р. – 134 місце з 139 країн, 2011-2012 р. – 131 місце з 142 країн, 2012-2013 р. – 132 місце з 144 країн, 2013-2014 р. – 137 місце з 148 країн, 2014-2015 р. – 130 місце з 144 країн. Таким чином в Україні відсутні базові, фундаментальні передумови трансформації структури економіки. Економічне зростання супроводжується відтворенням структурних диспропорцій, або ж їх закріпленням, оскільки відбувається на старій структурній основі.

Для розуміння природи сучасної структури економіки, механізмів ескалації загроз ЕКБ, які обумовлені її диспропорціями, необхідно визначити основні чинники під впливом яких вона формувалася. Більшість науковців до таких чинників відносять наступні^{57,58,59}.

- повільність та розбалансованість в часі процесів формування основних інститутів ринкової економіки;
- зростання відкритості національної економіки в умовах несформованості основних інститутів ринку та посилення її залежності від зовнішньої кон'юнктури;
- екзогенізація економічного зростання на основі реалізації ресурсних конкурентних переваг економіки через пріоритетну орієнтацію саме сировинних галузей на зовнішній попит;
- збереження високого рівня ресурсо- та енергоємності про-

⁵⁶ www.weforum.org

⁵⁷ Криченко К.Я. Структурні зрушення в економіці України за сучасних умов // Теорія та практика державного управління. – Вип. 2(29). – 2010. – С. 1-11.

⁵⁸ Післякризовий розвиток економіки України: засади стратегії модернізації. – К.: НІСД, 2011. – 66 с.

⁵⁹ Структурна гармонізація економіки України як чинник економічного зростання / За ред. д-ра екон. наук І.В. Крюкової. – К.: «Експрес», 2007. – 520 с.

мислового виробництва при зростанні дефіциту власних паливно-енергетичних ресурсів, відсутності повноцінних енергетичних ринків;

- спрямованості економічної політики держави на активізацію процесів розвитку базових, сировинних галузей економіки, більшість з яких виявилися неконкурентоспроможними в умовах відкритості економіки;

- неефективного процесу розподілу внутрішніх і зовнішніх інвестиційних ресурсів у масштабах економічної системи, – інвестиційні ресурси, в першу чергу, надходили в галузі з швидким оборотом капіталу;

- повільності процесів модернізації виробничої (технологічної) бази економіки, її точкового характеру;

- низької платоспроможності вітчизняних підприємств і населення, а відтак обмеженої ємності внутрішнього ринку;

- повільності темпів розвитку малого та середнього бізнесу, формування середнього класу суспільства як фундаменту нової моделі економічної системи;

- стратегічної обмеженості соціальної політики держави, яка не враховувала реальних можливостей економіки, супроводжувалася неефективним використанням бюджетних ресурсів та орієнтувалася на вирішення проблем малозабезпечених, а не на активізацію чинників конкурентоспроможності економіки;

- посилення процесів розбалансованості розвитку промислового комплексу, освітньої та наукової сфери, гострого дефіциту та неефективності використання фінансових ресурсів держави у даних сферах;

- зростання сегменту тіньової економіки, поширення механізмів нелегального розподілу та перерозподілу доходів між суб'єктами економіки, внаслідок чого економічна модель набувала абсолютно неприродних контурів відображаючи спотворений характер системи відносин, що склалися в її межах.

Аналізуючи зазначені чинники, особливу увагу слід звернути на фактичну відсутність структурної політики держави та єдиної стратегії структурної трансформації протягом усього періоду ринкових перетворень в Україні. Так, пасивна структурна політика виявилася малоефективною у зв'язку з суперечливістю процесів становлення ринкових інститутів, фактичною несформованістю повноцінної моделі ринку і по сьогоднішній день. Що стосується активної структурної політики, то вона носила більшою мірою декларативний характер, – програми, стратегії, які у різний час пропонувалися урядом, певний інструментарій структурної

політики передбачали, однак в дійсності він реалізувався частково та безсистемно, при цьому акцент робився саме на завданнях раціоналізації структурних пропорцій, а не на аспектах якості взаємозв'язків між підсистемами економіки. Більше того, можна стверджувати і про те, що економічна політика держави певною мірою взагалі суперечила стратегічним пріоритетам структурних трансформацій, оскільки орієнтувалася на сприяння розвитку базових, сировинних галузей економіки, дуже часто неконкурентоспроможних та безперспективних, що фактично закріплювало структурні диспропорції в економіці. Допускалося широке використання таких малоефективних, особливо в умовах відсутності повноцінного ринку, інструментів політики як податкові пільги, дотації, формування територій пріоритетного розвитку та вільних економічних зон. Як не парадоксально, однак саме вказані інструменти політики сприяли поглибленню та закріпленню структурних пропорцій.

Необхідність розгляду проблем структури економіки як об'єкту ЕКБ обумовлена рядом причин. По-перше, проблеми структури економіки є вихідною базою формування тих чи інших загроз ЕКБ. По-друге, ефекти структурних диспропорцій взаємодіють між собою, можуть поєднуватися та обумовлювати цілий комплекс загроз у різних сферах. По-третє, в умовах глобалізації, потенційної нестабільності світових фінансових ринків, світової економічної системи в цілому, виникає об'єктивна необхідність аналізу економічних процесів крізь призму пріоритетів безпеки, які звичайно ж слід розглядати у комплексі з пріоритетами розвитку. Такий підхід певною мірою нівелює та заперечує базові принципи ліберальної економічної політики держави, однак дозволяє уникнути певних загроз, прояв яких може мати надзвичайно негативний вплив на процеси економічного розвитку. По-четверте, перенесення акцентів з пріоритетів економічного зростання на економічний розвиток, що є базовою основою ідеології сталого розвитку, необхідність забезпечення адаптивності економічної системи як визначальної умови її ефективної трансформації, обумовлює пошук інтегрованого підходу до аналізу підсистем структури економіки та їх взаємозв'язків.

У науковій літературі проблеми безпеки структури економіки є малодослідженими. Переважно ті чи інші структурні пропорції розглядаються в якості окремих об'єктів ЕКБ, що унеможливило глибинний аналіз взаємовпливу їх ефектів, виявлення механізмів ескалації реальних та потенційних загроз і, відповідно, обґрунтування концептуальних засад економічної політики структурних

трансформацій. Так, у Концепції економічної безпеки України від 1999 року⁶⁰, питання пов'язані з безпекою структури економіки розглядаються лише в якості окремих аспектів ЕКБ. Основна увага зосереджується на оптимізації базових макроекономічних пропорцій. Поза увагою також і комплекс інституціональних аспектів структури економіки. Такий підхід є домінуючим і у цілому ряді стратегічно орієнтованих програмних документів держави, проєктів соціально-економічного розвитку, – Л. Д. Кучми «Україна: поступ у XXI століття», В. А. Ющенко «Десять кроків назустріч людям», Ю. В. Тимошенко «Назустріч людям», В. Ф. Януковича «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава». Безпосередньо термін «безпека структури економіки» у вищезгаданих документах, а також, наприклад, у Стратегії національної безпеки України від 2007 р., 2012 р. не розглядається.

Хачатурян М. В. *структурну безпеку трактує як стан економіки, який дозволяє забезпечити достатній рівень розвитку національного господарства при умові забезпечення рівноваги структури виробничого та невиробничого секторів*⁶¹. Науковцем наводяться стратегічні напрями забезпечення структурної безпеки економіки на прикладі Російської Федерації, при цьому акцент робиться більшою мірою на мезоекономічний рівень, а також аспектах структури економіки в межах окремих територіальних утворень. Зокрема акцентується увага на необхідності формування інфраструктури безпеки в рамках промислових зон і кластерів, структури управління загрозами індустріальної безпеки підприємств промислових зон і кластерів, методичні аспекти аналізу структурної безпеки тощо. Тобто, відсутній цілісний підхід до обґрунтування напрямів забезпечення структурної безпеки економіки, поза увагою залишаються і інституційні аспекти даної проблеми, роль яких при переході до моделі сталого розвитку виходить на перший план. ***Виходячи з вищерозглянутих аспектів досліджуваної проблематики під безпекою структури економіки слід розуміти здатність економічної системи до відтворення раціональних пропорцій економіки під впливом внутрішніх і зовнішніх викликів та загроз на основі ефективного перерозподілу та використання її ресурсного потенціалу, що забезпечує підвищення якості економічного розвитку.***

60 Концепція економічної безпеки України. Інс-т. екон. прогнозування / Кер. проєкту Геєць В.М. – К.: Логос. – 1999. – 56 с.

61 Хачатурян М.В. Механизмы обеспечения структурной безопасности экономики России в условиях глобализации и пути их совершенствования // Электронный научный журнал «ГосРег», – 2012. – №2.

Базовою основою запропонованого визначення є акцент на забезпеченні підвищення якості економічного розвитку, тобто досягненні збалансованого використання економічного, соціального та природного капіталів розвитку під впливом викликів, внутрішніх і зовнішніх загроз. Під викликами в даному випадку необхідно розуміти об'єктивні фактори прояв яких зумовлений закономірностями розвитку окремих ринків, галузей, світової економіки тощо. Досягнення зазначених цілей можливе, в першу чергу, через збалансоване поєднання інструментарію активної та пасивної структурної політики, раціонального використання інструментарію фіскальної, монетарної, соціальної, зовнішньоекономічної, екологічної та інших напрямів економічної політики при чіткому визначенні структурних пріоритетів економіки. Прояви загроз є неминучими, більше того, саме прояви загроз слід розглядати в якості факторів розвитку. Адже раціональність пропорцій структури економіки досить відносне поняття, оскільки у зовнішній та внутрішніх сферах економіки постійно відбуваються перетворення, відтак і змінюються критерії раціональності. Підвищення якості економічного розвитку є основною передумовою нівелювання проявів реальних та потенційних загроз, які несуть виключно руйнівний характер.

На структурну безпеку держави впливає дія внутрішніх та зовнішніх викликів і загроз. Основним зовнішнім викликом структурній безпеці залишається організаційно-правова та інституційна несформованість моделі вітчизняної економіки, що унеможливорює вільний перерозподіл ресурсного потенціалу. *Зовнішні виклики пов'язані з тим, що Україна продовжує закріплюватися у міжнародному поділ праці як сировинна, технологічно відстала держава, втрачаючи тим самим потенціал якісного розвитку.* За таких умов, можливості, які відкриває сучасна глобалізована світогосподарська система не можуть бути використані для забезпечення конкурентоспроможності економіки України, вони потенційно перетворюватимуться на дестабілізуючі фактори. Кризові явища, зовнішні шоки нестимуть виключно руйнівний характер для економіки. Економічна політика перетворюватиметься на політику захисту економіки від впливу загроз, що означатиме уповільнення якості та темпів її розвитку.

Розуміння проблем структури економіки, її безпеки в контексті завдань економічної політики держави і, зокрема, структурної складової потребує пояснення взаємозв'язку між такими поняттями як «економічна безпека», «розвиток», «сталий розвиток», «конкурентоспроможність економіки» тощо. У науковій літературі

можна знайти певну неоднозначність у підходах, які розкривають особливості таких взаємозв'язків. *ЕКБ здебільшого розглядається як сукупність умов і факторів, які забезпечують незалежність національної економіки, її стабільність і стійкість, здатність до постійного відновлення та самовдосконалення*⁶². Зазначені характеристики можуть досягатися лише через якісний економічний розвиток, який сам по собі передбачає процес структурних трансформацій в економіці і забезпечує перехід на вищу траєкторію зростання, тоді як економічне зростання «стосується повторення тієї ж структури»⁶³. Нажаль саме орієнтація держави на стимулювання економічного зростання, а не розвитку була однією з причин відсутності реальних структурних зрушень в економіці України протягом багатьох років.

Окремі науковці наголошують на тому, що *ЕКБ тісно пов'язана з поняттями «розвиток» і «стійкість»*⁶⁴. Розвиток розглядається як один із компонентів ЕКБ. Якщо економіка не розвивається, то суттєво скорочуються можливості її виживання і пристосування до впливу внутрішніх і зовнішніх загроз. У цьому контексті слід наголосити на тому, що кризові явища, криза в цілому є одним з елементів розвитку економічної системи, відтак досягати певного рівня ЕКБ неможливо без прояву кризових явищ. Іванов С. А. акцентує увагу на тому, що ЕКБ і конкурентоспроможність перебувають у постійній взаємодії⁶⁵, вони являються характеристиками національного господарського комплексу і його складових частин. Якщо конкурентоспроможність одночасно є ціллю та індикатором міри розвитку національного господарського комплексу та його складових частин, то ЕКБ являє собою умову його існування і розвитку.

Наведені підходи мають право на існування, однак слід зважати на те, що з однієї сторони, *ЕКБ формує передумови для*

62 Дергачова В.В., Недин И.В. Показатели оценки экономической безопасности // Актуальные проблемы устойчивого развития / Под. общ. ред. И.В. Недина., Е.И. Сухина. – К.: Знание, 2003. – С. 26-29.

63 Покришка Д.С., Павлюк А.П. Відтворювальна динаміка ВВП і стійкість економічного зростання в Україні // Стратегічні пріоритети. – 2011. – №2(20). – С. 45-52.

64 Федирко, В.Н. Взаимосвязь конкурентоспособности, устойчивости и безопасности регионального эколого-экономического развития [Текст] / В. Н. Федирко // Вісник Сумського державного університету. Серія Економіка. – 2011. – №1. – С. 34-39.

65 Иванов С.А., Осип Е.Я. Инновационный потенциал развития экономической безопасности хозяйственной системы // Вестник С.-Петерб. ун-та ГПС МЧС России. – 2009. – № 2. – С. 120-133.

розвитку, з іншої, – розвиток є передумовою ЕКБ. Крім того, у процесі формування економічної політики держави орієнтація на досягнення певного рівня безпеки, може обмежити формування потенціалу розвитку економіки. Забезпечення безпеки пов'язане з певними втратами, – як реальними, так і потенційними, які слід відповідно оцінювати. *У сучасних умовах економічна політика держави має підпорядковуватися безпековій функції, а не формуватися виключно з точки зору критеріїв економічної ефективності.* Безпековий підхід до формування та реалізації економічної політики держави вносить суттєві корективи у її зміст, потребує певною мірою переосмислення цілей та механізмів реалізації, розуміння природи виникнення нових загроз. Особливо важливе значення має такий підхід до вироблення структурної політики, адже вона інтегрує у собі різні складові, формуючи передумови, які визначатимуть довготерміновий характер економічного розвитку. Рациональне поєднання критеріїв економічної ефективності та безпеки можливе лише на основі розроблення концептуальних засад структурної політики держави, які мають інтегрувати різні її напрями та інструменти. Саме відсутність єдиної, цілісної стратегії економічної політики держави, яка б містила чіткі пріоритети у сфері структурних реформ обумовила низьку ефективність економічних трансформацій.

До початку реформ Україна і Польща входили до числа країн з найпотужнішою економікою, посідаючи у 1990 р. за обсягом ВВП відповідно 30 і 35 місця у світі⁶⁶. Проте якщо в Польщі рівень ВВП 1990 р. було перевершено через три роки після початку реформ, то в Україні і по сьогодні не вдалося вийти на рівень ВВП 1990 року, – у 2012 р. ВВП України становив 69,5 % 1990 р.⁶⁷ Багато науковців такі особливості розвитку двох держав пов'язують в першу чергу з принципово різними підходами до економічної політики ринкових перетворень, з чим важко не погодитись. Однак, слід відзначити і те, що ***саме колосальні структурні диспропорції економіки України пояснюють певною мірою і складність процесів трансформації у нашій державі порівняно як Польщею, так і рядом інших постсоціалістичних країн.*** Недооцінка важливості структурної політики як визначального напрямку формування передумов забезпечення якості економічного зростання обумовили значне відставання нашої держави на шляху до побудови ефективної

66 Сіскос Є. Ринкові перетворення та особливості макроекономічної стабілізації в Україні і Польщі // Вісник НБУ. – 2005. – №10. С. 20-24.

67 www.ukrstat.gov.ua

економіки. Сьогодні економіка Польщі динамічно розвивається, створені умови для якісного економічного розвитку. Співпраця з провідними європейськими країнами дозволяє успішно розвивати нові технологічні уклади. В Україні таких умов немає, тут і надалі гостро стоять ті проблеми, які мали надзвичайну актуальність ще на початковому етапі ринкових реформ, – проблеми удосконалення інституцій, створення сприятливого середовища для розвитку підприємництва, детінізації економіки. ***Порушення логічної послідовності у заходах з реформування економіки обумовило особливий характер її трансформації та розвитку в цілому, виникнення стійких передумов активізації загроз ЕКБ.***

Україна успадкувала від СРСР надзвичайно деформовану структуру економіки, – з високою часткою первісних, сировинних секторів і відносно низькою часткою галузей переробної промисловості, з недостатньою розвиненістю сфери нематеріального виробництва, низькою енерго- та ресурсоефективністю. Протягом багатьох років формувалася яскраво виражена індустріальна модель економіки, в основі якої була політика активізації екстенсивних чинників розвитку, і яка виявилася абсолютно неспроможною адаптуватися до умов ринку. За відсутності ефективної ролі держави, стихійний характер її трансформації, супроводжувався глибокими кризовими явищами (1990-1999 рр., 2008-2010 рр.), нестійкістю темпів економічного зростання (у 2004р. приріст реального ВВП становив 12,1 %, у 2005р. – 3 %, 2009р. – -14,8 %, 2011 – 5,2 %, 2012 – 0,3 %), низькою його якістю. Криза 90-х років була першою структурною кризою обумовленою процесами постсоціалістичної трансформації. Падіння обсягу ВВП становило близько 15 % (для прикладу падіння ВВП США у період Великої депресії – близько 30 % за чотири роки). Яким би суперечливим не був даний етап у розвитку економіки, за цей період сформувалися базові інституції необхідні для функціонування нової держави, в нових умовах. *Друга структурна криза 2008-2009 рр., циклічна за своєю природою, уже висвітлила як системні вади існуючої моделі економіки, – зокрема її низьку адаптивність, так і неефективність економічної політики держави. Проте основна проблема післякризового періоду полягала в тому, що криза не виявилася фактором переходу на нову якість розвитку.* Цілком справедливо акцентується увага науковцями на тому, що економіка України відновлювалася як малопродуктивна, слабодиверсифікована, енергозатратна, при цьому криза не спонукала до необхідних структурних зрушень в економіці⁶⁸.

68 Міжнародна комісія незалежних експертів. Українська програма ре-

*Тенденції економічного розвитку та структурні зміни протягом останніх років (2011-2013рр.) відображають ті ж самі особливості, – зростання економіки відбувалося під впливом по-
жвавлення зовнішніх ринків, характеризувалося нестійкістю темпів та відсутністю якісних структурних зрушень у базових сферах, – посилювалася залежність від сировинно-орієнтованого експорту, продовжували домінувати в імпорті товари кінцевого використання, зменшувалася питома вага галузей, що випускають інноваційно-інвестиційну продукцію. Разом з тим, поглиблювалася розбалансованість реального та фінансового секторів економіки.*

Розглядаючи базові диспропорції у виробничій сфері економіки України слід виділити наступні⁶⁹:

– домінування у структурі промисловості низькотехнологічного сировинного експортного виробництва на основі реалізації ресурсних конкурентних переваг, – металургійне виробництво та хімічна промисловість, – III і IV технологічні уклади, а також машинобудування та харчова промисловість, які більшою мірою відносяться до IV та у меншій до V укладу. Частка зазначених видів промислової діяльності в загальному експорті промисловості впродовж 2001-2013 рр. складає близько 80 %;

– переважання в структурі виробництва сировинних галузей та тих, які виробляють продукцію з низьким рівнем технологічної обробки, – частка металургії у загальному обсязі випуску вітчизняної продукції складає у середньому 10 % при частці у валовій доданій вартості – 4,5 % у середньому за 2001-2011 рр., що свідчить про низький рівень технологій, продуктивності та високу енергоємність;

– значна енергозалежність промислового виробництва та залежність від імпортних енергоносіїв, – енергоємність ВВП України в 2010 р. склала 0,55 т у.п. на 1000 доларів ВВП порівняно з 0,1 – для Німеччини, 0,2 – для Польщі, 0,44 для Росії;

– переважання в структурі виробництва матеріалоємних видів промислової діяльності, – при цьому найвищий коефіцієнт матеріалоємності спостерігається в експортоорієнтованих видах діяльності, – станом на 2011 р. у металургійному виробництві 0,8, хімічний та нафтохімічний промисловості 0,53;

форм для нового президента. Пропозиції для України: 2010 – час для реформ. – К.: 2010. – 88 с.

⁶⁹ Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. Департамент макроекономічного прогнозування. Відділ міжгалузевого балансу. Аналітична записка. Структурні зрушення в економіці України за даними таблиць «витрати – випуск» за 2001-2011 роки. Київ, 2013 р. 134 с.

– *низькі темпи модернізації виробництва*, – ступінь зносу основних засобів в цілому по економіці у 2010 р. становила 74,9 %, у промисловості – 63,8 %, при тому у машинобудуванні – 84,3 %;

– *низьке використання потенціалу імпортозаміщення*, – у період 2001-2007 рр. зберігалася стійка тенденція до нарощення частки імпорту, у післякризовий період виробникам не вдалося переорієнтуватися на потреби внутрішнього ринку незважаючи на значну девальвацію, відтак потенціал імпортозаміщення, як чинник активізації виробництва, не був використаний. Слід відзначити, що у країні не було реалізовано раціональної політики імпортозаміщення в цілому, яка б дозволяла певною мірою вирішувати проблеми модернізації, розвитку внутрішнього ринку;

– невідповідність між сплаченими податками та отриманими субсидіями деяких видів промислової діяльності, – так, у 2011 р. частка отриманих субсидій підприємствами вугільної галузі становила 47,1 % від загального обсягу субсидій у промисловості, а частка сплачених податків лише 1 %. З точки зору ЕКБ, пряму підтримку збиткових галузей, однак стратегічно важливих не слід розглядати як помилковий підхід, який суперечить ліберальним економічним постулатам. Разом з тим, подібна підтримка має супроводжуватися реформування галузі, створенням умов для залучення інвестиційних ресурсів.

Поряд з наведеними вище, *слід виділити диспропорції і в інших сферах*, які мають стратегічно важливе значення з точки зору формування передумов переходу до сталого розвитку та обмеження загроз ЕКБ держави. Однією з важливих проблем є високий рівень монополізації економіки, яка значно посилилася за останні три роки на фоні послаблення гарантій прав власності. У найбільш розвинутих країнах в умовах значної конкуренції виробляється більше ніж 80 % товарів і послуг, а при відсутності конкуренції – близько 2 %. Ситуація в Україні зовсім інша, – у конкурентному секторі діють підприємства, що реалізують близько половини товарів, робіт, послуг, у монопольному реалізується приблизно третина. Відсутність достатньо конкурентних ринків пов'язана з небезпекою ескалації цілого комплексу загроз ЕКБ. Адже саме монополізація породжує диспропорції у ціновій сфері, обмежуючи конкурентоспроможність виробників. Більше того, монополізація послаблює стимули для інвестиційно-інноваційного розвитку економіки.

Слід відзначити і *низькі темпи розвитку підприємств малого та середнього бізнесу* при збереженні значної частки низькоприбуткового сегменту, що обмежує можливості підвищення

гнучкості економіки, формування середнього класу як найбільш незалежного, підприємливого прошарку суспільства. Важливе значення мають і *диспропорції у соціальній сфері*, – відносно високий рівень бідності та достатньо велика диференціація в оплаті праці. Особливу небезпеку становить *дезінтегрованість виробничої сфери економіки з освітньою і науковою*, що формує диспропорції на ринку праці, загострює проблеми безробіття та є яскравим свідченням неефективного використання ресурсів економіки. Наявність такої ситуації – результат цільової дезорієнтованості економічної політики держави, що в умовах неефективності інститутів, базових диспропорцій у структурі економіки обумовлює вкрай неефективне використання ресурсного потенціалу.

Таким чином, з огляду на колосальні диспропорції в структурі економіки України, стихійний характер структурних трансформацій не зможе забезпечити умови їх збалансування, а відтак і стійкості економічного зростання. Потрібна продумана економічна політика, в основі якої мають бути чіткі структурні пріоритети. Структурна політика держави не може базуватись виключно на ринкових механізмах, вона потребує не просто збалансованого поєднання на концептуальній основі активної та пасивної моделей, а розгляду структурних проблем крізь призму пріоритетів ЕКБ, реалізація яких дозволяла б системно оцінювати виклики і переходити на якісно новий рівень економічного розвитку, розвиваючи нові технологічні уклади та реалізуючи базові принципи моделі сталого розвитку.

1.6 Місце зовнішньоекономічної безпеки в системі національної безпеки держави

Постановка проблеми. Розвиток економіки України в період нестабільної політичної, енергетичної та економічної ситуації в країні потребує виваженої державної зовнішньоекономічної політики серед інших напрямків економічної діяльності держави.

Інтеграція економіки України до світової економічної системи загострює питання зовнішньоекономічної безпеки, без гарантування якої країна не може бути повноправним учасником світогосподарських зв'язків, посісти належне місце в міжнародному поділі праці та мати належну систему захисту і протидії глобальним викликам її економічній безпеці зокрема та національній безпеці взагалі. Під час інтеграції держави в систему світогосподарських зв'язків перед нею постає проблема суперечності між необхідністю, з одного боку, інтегруватись у світову економіку, а з другого – забезпечити гармонійний